

Technická univerzita v Liberci
**FAKULTA PŘÍRODOVĚDNĚ-HUMANITNÍ A
PEDAGOGICKÁ**

Katedra: Katedra filosofie

Studijní program: Specializace v pedagogice

Studijní obor: Humanitní studia se zaměřením na vzdělávání

**KOMPARACE PŘECHODU K DEMOKRACII
VE ŠPANĚLSKU A PORTUGALSKU
COMPARISON OF THE TRANSITION TO
DEMOCRACY IN SPAIN AND PORTUGAL**

Bakalářská práce: 12-FP-KFL- 145

Autor:

Lucie PTÁKOVÁ

Podpis:

Vedoucí práce: Mgr. Ing. Martin Brabec, PhD.

Konzultant:

Počet

stran	grafů	obrázků	tabulek	pramenů	příloh
59	0	0	8	18	0

V Liberci dne: 23.04. 2012

Čestné prohlášení

Název práce: Komparace přechodu k demokracii ve Španělsku a Portugalsku
Jméno a příjmení autora: Lucie Ptáková
Osobní číslo: P09000460

Byl/a jsem seznámen/a s tím, že na mou bakalářskou práci se plně vztahuje zákon č. 121/2000 Sb. o právu autorském, právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů (autorský zákon), ve znění pozdějších předpisů, zejména § 60 – školní dílo.

Prohlašuji, že má bakalářská práce je ve smyslu autorského zákona výhradně mým autorským dílem.

Beru na vědomí, že Technická univerzita v Liberci (TUL) nezasahuje do mých autorských práv užitím mé bakalářské práce pro vnitřní potřebu TUL.

Užiji-li bakalářskou práci nebo poskytnu-li licenci k jejímu využití, jsem si vědom povinnosti informovat o této skutečnosti TUL; v tomto případě má TUL právo ode mne požadovat úhradu nákladů, které vynaložila na vytvoření díla, až do jejich skutečné výše.

Bakalářskou práci jsem vypracoval/a samostatně s použitím uvedené literatury a na základě konzultací s vedoucím bakalářské práce a konzultantem.

Prohlašuji, že jsem do informačního systému STAG vložil/a elektronickou verzi mé bakalářské práce, která je identická s tištěnou verzí předkládanou k obhajobě a uvedl/a jsem všechny systémem požadované informace pravdivě.

V Liberci dne: 23. 04. 2012

Lucie Ptáková

ZADÁNÍ BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

(PROJEKTU, UMĚLECKÉHO DÍLA, UMĚLECKÉHO VÝKONU)

Jméno a příjmení: **Lucie Ptáková**
Osobní číslo: **P09000460**
Studijní program: **B7507 Specializace v pedagogice**
Studijní obory: **Humanitní studia se zaměřením na vzdělávání
Český jazyk se zaměřením na vzdělávání**
Název tématu: **Komparace přechodu k demokracii ve Španělsku
a Portugalsku**
Zadávací katedra: **Katedra filosofie**

Z á s a d y p r o v y p r a c o v á n í :

Cílem je porovnat přechody k demokracii ve dvou evropských zemích - Španělsku a Portugalsku z hlediska teorií tranzice. Mezi zásady pro vypracování patří prostudování dostupné literatury, shromažďování dat a pravidelné konzultace s vedoucím práce.

Rozsah grafických prací:

Rozsah pracovní zprávy:

Forma zpracování bakalářské práce: **tištěná/elektronická**

Seznam odborné literatury:

Balík, Stanislav a Kubát, Michal. 2004. Teorie a praxe totalitních a autoritativních režimů. Praha: Dokořán. ISBN 80-86569-89-6.

Dvořáková, Vladimíra a Kunc, Jiří. 1994. O přechodech k demokracii. Praha: Sociologické nakladatelství. ISBN 80-901424-8-6.

Huntington, Samuel. P. 2008. Třetí vlna: Demokratizace na sklonku dvacátého století. Brno: CDK. ISBN 978-80-7325-156-7.

Říchová, Blanka. 2000. Přehled moderních politologických teorií. Praha: Portál. ISBN 80-7367-177-8.

Ženíšek, Marek. 2006. Přechody k demokracii v teorii a praxi. Plzeň: Aleš Čeněk. ISBN 80-7380-008-X.

Vedoucí bakalářské práce:

Mgr. Ing. Martin Brabec, Ph.D.
Katedra filosofie

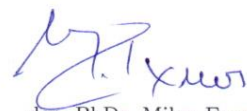
Datum zadání bakalářské práce: **30. listopadu 2010**

Termín odevzdání bakalářské práce: **30. dubna 2012**

doc. RNDr. Miroslav Brzezina, CSc.
děkan

L.S.

doc. PhDr. Milan Exner, Ph.D.
vedoucí katedry

V Liberci dne 29. dubna 2011

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala **Mgr. Ing. Martinu Brabcovi, PhD.** za cenné připomínky a odborné rady, kterými přispěl k vypracování této bakalářské práce.

Anotace

Tato práce nás seznamuje s procesem demokratizace ve dvou evropských zemích- Španělsku a Portugalsku. V první části práce jsou vysvětleny obecné pojmy, které souvisí s touto problematikou. V druhé části práce jsou pak z historického hlediska dopodrobna popsány nedemokratické režimy obou zemí a jejich přechody na režimy demokratické. Tyto přechody jsou pak následně analyzovány na základě teorií tranzice od různých autorů a na závěr porovnány.

Klíčová slova

Španělsko, Portugalsko, Salazar, Franco, demokracie, demokratizace, přechod

Annotation

This thesis introduces the process of democratization in two European countries-Spain and Portugal. In the first part the general terms related to this topic are explained. The second part describes in detail the history of the undemocratic regimes in both countries and their transitions to democratic regimes. These transitions are further analysed on the basis of theories of transition from different authors, and then compared.

Keywords

Spain, Portugal, Salazar, Franco, democracy, democratization, transition

Obsah

Úvod	10
1. Vymezení pojmu demokracie	12
1.1 Přímá a nepřímá demokracie	12
1.2 Polyarchie	13
2. Vymezení pojmu nedemokracie a typologie nedemokratických režimů	16
2.1 Totalitarismus a totalitní režimy	17
2.2 Autoritarismus a autoritářské režimy	18
2.3 Sultanistické režimy	19
2.4 Demokratické hybridy (neúplné demokracie)	19
3. Termín „přechod k demokracii“	21
4. Demokratizace	23
4.1 Proměnné vysvětlující demokratizaci	23
4.2 Institucionální prahy demokratizace	24
4.3 Vývoj demokratizace	25
4.4 Teoretické přístupy vysvětlující demokratizaci	27
5. Příčiny ukončení nedemokratických režimů	29
6. Typologie přechodů k demokracii	31
7. Etapy přechodů k demokracii	34
8. Nedemokratický režim v Portugalsku	36
9. Přechod k demokracii v Portugalsku	40
10. Přechod k demokracii v Portugalsku pomocí obecných teorií	43
11. Nedemokratický režim ve Španělsku	45
12. Přechod k demokracii ve Španělsku	49
13. Přechod k demokracii ve Španělsku pomocí obecných teorií	52
14. Komparace salazarismu a frankismu	54
Závěr	56
Seznam použitých zdrojů	58

Seznam tabulek

Tabulka 1: Srovnání liberální demokracie, hybridní demokracie a autoritarismu	20
Tabulka 2: Vlny demokratizace a příklady států	26
Tabulka 3: Klasifikace států podle charakteristiky jejich přechodu k demokracii (Huntingtonovo dělení)	31
Tabulka 4: Klasifikace států podle charakteristiky jejich přechodu k demokracii (dělení T. L. Karlové a P. Schmittera)	32
Tabulka 5: Klasifikace států podle charakteristiky jejich přechodu k demokracii (dělení G. di Palmy)	33
Tabulka 6: Varianta režimů odpovídající různým vztahům reformátorů a umírněných	35
Tabulka 7: Přechod k demokracii v Portugalsku- otázky a odpovědi	41
Tabulka 8: Přechod k demokracii ve Španělsku- otázky a odpovědi	50

Úvod

Tato práce se bude zabývat významným politickým trendem a to procesem demokratizace ve dvacátém století. Budu zde popisovat změny, které probíhaly v 70. letech v Portugalsku a Španělsku. V této době byl totiž v Portugalsku ukončen autoritářský režim diktátora Antónia de Oliveira Salazara a ve Španělsku diktátora Francisca Franca a v obou případech došlo k nastolení demokracie. Této problematice je nevhodné se věnovat bez představení historických okolností, tudíž se tato práce věnuje i předchozím nedemokratickým režimům.

Cílem práce je objasnit základní pojmy související s demokratizací. Jedná se tedy o vysvětlení pojmů jako demokracie, nedemokracie, autoritarismus, totalitarismus, demokratizace a vše s ní spojené. Dalším cílem je aplikovat vybrané teorie tranzice v praxi na reálnou historickou etapu, v tomto případě na přechod k demokracii v Portugalsku a Španělsku. Ráda bych zjistila a porovнала, jaké typy přechodů jsou charakteristické právě pro Portugalsko a Španělsko, a především pak zmínila z jakých důvodů. Dále pak jakým způsobem můžeme vyčlenit jednotlivé etapy demokratizace v těchto dvou zemích.

Hlavní obecné teorie použité v této práci jsou zaměřené na typologii a etapy přechodů k demokracii. Jedná se o teorie Samuela Huntingtona, Terry L. Karlové a Phillippe Schmittera a Guiseppe di Palmy zaměřující se právě na typy přechodů a dále pak teorie Dankwarda Rustowa a Adama Przeworského zaměřující se na etapy přechodů.

Co se týče kapitol, prvních pět kapitol se věnuje teoretickému rámci, ze kterého celá práce vychází. V těchto kapitolách jsou osvětleny pojmy jako přímá a nepřímá demokracie, polyarchie, autoritarismus, totalitarismus, termín „přechod k demokracii“, demokratizace a její vývoj a také popsání obecných příčin, které mohou za ukončení nedemokratických režimů. Další dvě kapitoly se věnují obecným teoriím tranzitologie. Je zde tedy popsána obecná typologie přechodů k demokracii a jednotlivé etapy přechodů. Jména autorů těchto teorií jsou již zmíněny výše. Osmá až desátá kapitola je věnována pouze Portugalsku. Je zde popsáno, jak vypadalo nedemokratické

Portugalsko za vlády diktátora, jak probíhal přechod k demokracii a co ho zapříčinilo a o jaký typ přechodu se přesně jednalo na základě již zmíněných teorií. Ve stejném duchu je v dalších třech kapitolách popsáno Španělsko. Ve čtrnácté kapitole se můžeme dočíst o dvou zmíněných diktaturách- salazarismu a frankismu, které jsou tu porovnány. V závěru pak nalezneme konečné shrnující porovnání přechodů k demokracii u obou zemí.

Použitou literaturu je možno rozdělit do dvou „skupin“. Jedná se o literaturu teoretickou, která se především zaměřuje na obecné definice různých pojmů a popisuje teorie tranzice, a literaturu historickou týkající se portugalských a španělských událostí. Z literatury teoretické bych asi vyzdvihla knihu od Blanky Říchové *Přehled moderních politologických teorií*, která jako jediná obsahuje celkové shrnutí teorií týkajících se tranzitologie a která je především velice přehledně zpracována. Z literatury historické bych zmínila knihu od Jana Klímy *Přehled dějin Portugalska*, kde je velice přehledně a srozumitelně popsána celá historie Portugalska. Dále pak ještě jednu knihu od Jana Klímy *Salazar tichý diktátor*, v které se můžeme dopodrobna dočíst o osobnosti portugalského diktátora Salazara, tedy o jeho životě, způsobu vlády atd. Co se týče historie Španělska, vyzdvihla bych knihu od Jiřího Chalupy *Jak umírá diktatura*. Autor se zde věnuje osobnosti španělského diktátora Franca, objasňuje kořeny frankismu a rovněž se pokouší o jeho srovnání s jinými diktaturami 20. století. Na závěr ještě nelze opomenout knihu Marka Ženíška *Přechody k demokracii v teorii a praxi*, z které jsem asi čerpala nejvíce, a to z toho důvodu, protože obsahuje jak shrnutí nejznámějších teorií týkajících se tranzitologie, tak i popis historických událostí v daných zemích, které se odehrály v období tzv. třetí vlny demokratizace. Mimo jiné tato kniha obsahuje mnoho názorných grafů, obrázků, tabulek, které mi k vypracování této práce velice pomohly.

1. Vymezení pojmu demokracie

Pojem demokracie je starý přibližně 2 500 let. Tento termín pochází ze spojení starořeckých slov - *démos*- lid a *kratos*- vláda. V překladu se tedy jedná o „vládu lidu“. Pojem poprvé použil pravděpodobně řecký historik Hérodotos v 5. stol. př. Kr. v souvislosti s politickým systémem fungujícím v řeckých městských státech. S definicí demokracie jakožto „vlády lidu“ a s jejím antickým pojetím si však v moderní politologii stěží vystačíme. Už v antickém Řecku byl pojem demokracie předmětem nejrůznějších výkladů. Přibližně od 18. století pak můžeme sledovat dynamickou debatu o podstatě a povaze demokracie, která pokračuje až do současnosti. Demokracie je tedy neustále a různě interpretovaný pojem. Na základní definici, že demokracie je vládou lidu, se však shodnou téměř všichni ideologové a teoretici. (Dočekalová, Švec 2010: 95-97)

Pojetí demokracie můžeme rozdělit na *minimalistické* a *maximalistické*. Co se týče minimalistického pojetí, je pro demokratické formy vládnutí dostačující, když se uskuteční svobodné volby, tedy když se uskuteční a dále pravidelně opakuje svobodný a demokratický výběr zástupců a vlády. U maximalistického pojetí demokracie se od demokracie vyžaduje, aby v daném režimu kromě pravidelně se konajících voleb byly obsaženy i takové atributy, jako je fungující občanská společnost, svoboda médií atd. Zkrátka, aby z demokratického procesu nebyly využívány jenom volby, které jsou navíc v některých případech často na hranici vlivu manipulace. (Ženíšek 2006: 20- 22)

1.1 Přímá a nepřímá demokracie

Jsou známy dvě formy demokracie a to demokracie *přímá* a *nepřímá* (*reprezentativní*). Přímá demokracie bývá někdy považována za jedinou „čistou“ demokracii, protože ji můžeme definovat jako systém, v němž lidé přímo činí důležitá politická rozhodnutí. V moderních velkých státech se považuje za prakticky nerealizovatelnou. Přímá demokracie nicméně může fungovat na místní a regionální úrovni. O reprezentativní formě vlády jakožto jediné realizovatelné formě demokracie ve větších společnostech se hovoří již od Francouzské revoluce, nicméně do konce 18. století byl pojem

„demokracie“ spojován především s formami přímé demokracie. Od 18. stol. je pak reprezentativní forma vlády nedílnou součástí demokratické teorie. V kontextu s přímou demokracií bývá reprezentativní demokracie často označována jako demokracie nepřímá. V reprezentativní demokracii si lidé volí své zástupce, kteří pak za ně jednají při politickém rozhodování. V současných liberálních demokraciích jsou zástupci zpravidla voleni ve svobodných, tajných, soutěživých volbách do parlamentu jakožto členové politických stran. Výhodou reprezentativní formy oproti přímé demokracii je její široká aplikovatelnost ve větších společnostech. Proto je dnes reprezentativní forma nejrozšířenějším typem demokracie. (Dočekalová, Švec 2010: 98-99)

1.2 Polyarchie

Nutno ještě zmínit amerického politologa Roberta Dahla, který vytvořil jistou *teorii polyarchie*. Polyarchie je podle něj demokracie v reálném světě. Podle tohoto politologa totiž ještě žádná země nedosáhla ideálu demokracie, jednotlivé země se o to pouze pokoušejí. Nejstručnější definice polyarchie je tedy demokracie v praxi, současná liberální demokracie. Robert Dahl jmenuje 7 nutných bodů, které by polyarchie měla splňovat. Jsou jimi:

- a) *volení vládní úředníci*
- b) *svobodné a spravedlivé volby*
- c) *všeobecné volební právo*
- d) *právo ucházet se o úřad*
- e) *svoboda projevu*
- f) *alternativní informace¹*
- g) *svoboda sdružování (Ženíšek 2006: 22- 23)*

Dahl popisuje tři období rozkvětu polyarchie. Tyto období odpovídají třem vlnám demokratizace v klasickém pojetí:

¹ Občané mají právo vyhledávat alternativní zdroje informací. (Ženíšek 2006: 23)

- 1776 (*Deklarace nezávislosti USA*)- 1930 (*období krize polyarchií*)
- 1950- 1959 (*proces dekolonizace*)
- *konec 80. let (demokratizace střední a východní Evropy)*

Dahl dále shrnuje podmínky rozvoje a udržení polyarchie:

- 1) *pokud budou v zemi neutralizovány prostředky násilného donucování*
- 2) *pokud má stát moderní dynamickou pluralitní společnost*
- 3) *pokud je stát kulturně stejnorodý*
- 4) *pokud má politickou kulturu a přesvědčení, jež podporují instituce polyarchie*
- 5) *pokud stát nepodléhá intervenci cizí moci, která je nepřítelem polyarchie (Dočekalová, Švec 2010: 110-111)*

Vůči Dahlově koncepci polyarchie, jako míry, v níž se reálný politický systém přibližuje ideálu demokracie, existuje i kritika. Například Giovanni Sartori tvrdí, že se slovu demokracie nemůžeme ani vyhnout ani ho měnit. Podle něj to co demokracie je, nelze oddělit od toho, čím by měla být. Podle Sartoriho je polyarchie výsledkem demokracie jako určitého ideálního systému. (Hloušek, Kopeček 2007: 256)

Další významný politolog Larry Diamond vymyslel svou koncepci liberální demokracie a u většiny bodů se s R. Dahlem shoduje. Celou koncepci ještě trochu rozšířil a upřesnil. Podle Diamonda tvoří koncepci liberální demokracie devět bodů:

- 1) *možnost kontroly státu pomocí volených zástupců*
- 2) *výkonná moc je omezena ostatními vládními institucemi (parlament, soudní systém)*
- 3) *žádným skupinám, které respektují ústavu, nesmí být odepřena možnost založit politickou stranu*

- 4) *kulturní, etnické, náboženské a ostatní minoritní skupiny nesmí být zakazovány či jinak perzekuovány při vyjadřování svých zájmů v politické sféře*
- 5) *všichni občané mají právo sdružovat se v nezávislých asociacích a mají mnoho způsobů, jak hájit a zastupovat své zájmy či hodnoty*
- 6) *existence nezávislých médií, ke kterým mají občané svobodný přístup*
- 7) *svoboda sdružování, vyznání, vyjadřování a právo na stávku,*
- 8) *občané jsou si rovni před zákonem*
- 9) *vláda zákona chrání občany před nespravedlivým držením ve vazbě, exilem, terorem atd. (Ženíšek 2006: 23- 24)*

2. Vymezení pojmu nedemokracie a typologie nedemokratických režimů

Hovoříme-li o nedemokracii, máme na mysli určitou formu politického režimu, který se nějakým způsobem odlišuje od jiných režimů, především demokratických.

Politologie zná pro rozlišení nedemokratických režimů dvě kritéria: *historické* a *obsahové*. Formy států spadající do kategorie historických nedemokratických režimů jsou spjaty s konkrétní historickou zkušeností a jsou empiricky ověřitelné. Naopak nedemokratické režimy, které spadají do kritéria obsahového, jsou více méně teoretickým konceptem. Můžeme také říct, že se tolik nespojují s historickou epochou, a tím jsou nadčasové. Mezi nedemokratické režimy klasifikované historickou zkušeností patří *absolutismus*, *despocie* a *tyranie*. K nedemokratickým režimům definovaným na základě obsahu řadíme *autokracii*, *diktaturu*, *oligarchii*, *plutokracii* a *teokracii*. (Dočekalová, Švec 2010: 143- 144)

Samuel Huntington rozdělil nedemokratické režimy podle toho, jak snadno či nsnadno se od nich přechází či spíše odchází. Na tomto základě vygeneroval tři skupiny nedemokratických režimů: 1) *systém jedné strany*- monopol moci je v tomto případě v rukou jedné politické strany², 2) *vojenské režimy*- moc je v rukou armády, která představuje nejvyšší instituci v zemi³, 3) *osobní diktatury*- moc se zde váže na jednu charismatickou osobu⁴. (Ženíšek 2006: 27- 28)

Nedemokratickými režimy se také zabýval italský politolog Giovanni Sartori. Ten zase rozlišoval *tyranii*, *autoritarismus*, *totalitarismus*, *despotismus*, *despocii*, *autokracii* a *absolutismus*. Kromě autoritarismu a totalitarismu jsou však podle něj všechny ostatní režimy spíše součástí historie.

Při bližším studiu je možné setkat se s dalšími kategoriemi nedemokratických režimů od různých autorů. Zcela zásadní jsou však

² Typickým příkladem jsou komunistické režimy. (Ženíšek 2006: 27- 28)

³ Latinská a Střední Amerika patří k oblastem, které mají s vojenským režimem nejvíce zkušeností. Současným představitelem tohoto nedemokratického režimu je Barma. (Ženíšek 2006: 28)

⁴ Příkladem může být autoritářský režim gen. Franka ve Španělsku, Salazarův režim v Portugalsku atd. (Ženíšek 2006: 28)

především čtyři hlavní podoby nedemokratických režimů. Jedná se o *totalitarismus, autoritarismus, sultanistické režimy a demokratické hybridy či neúplné demokracie*.

2.1 Totalitarismus a totalitní režimy

Pojem totalitarismus byl nejprve spojován především s nacismem a fašismem, později se začal používat i pro označení některých etap komunistických režimů. Termín totalitarismus byl pravděpodobně poprvé použit po slavném pochodu fašistů na Řím v roce 1922 jeho kritiky, kteří upozorňovali na snahu stoupenců fašistických myšlenek nedemokratickými prostředky úplně (totálně) ovládnout veřejný život společnosti. V odborné politologické literatuře je rozhodující podíl na definici a vymezení totalitarismu jako režimu přisuzován až práci C. J. Friedricha a Z. K. Brzezinského *Totalitní diktatury a autokracie* (1956). Zde představili šest definičních kritérií totalitarismu:

- *oficiální ideologie*
- *jediná masová strana ve většině případů v čele s jediným vůdcem*
- *prakticky absolutní monopol na kontrolu všech prostředků ozbrojené moc*
- *prakticky úplná kontrola prostředků masové komunikace*
- *system fyzické a psychologické kontroly společnosti prostřednictvím policie využívající teroristických prostředků*
- *centrální řízení a kontrola ekonomiky*

Politická věda trpí nedostatkem shody při klasifikaci totalitních režimů. Žádná není přijímána absolutně. Je tedy například známo dělení- 1) *pretotalitní a posttotalitní režimy* (J. J. Linz), 2) *komunistické totalitní, fašistické totalitní a teokratické totalitní režimy* (W. Merkel), 3) *teroristické, byrokratické a teokratické režimy* (W. U. Friedrich) a další dělení. (Dočekalová, Švec 2010: 150; Říchová 2000: 228- 229; Ženíšek 2006: 29- 31)

2.2 *Autoritarismus a autoritářské režimy*

Pojem autoritarismus pochází od slova autorita, který sám o sobě nemá negativní konotaci. Autorita může představovat morální vliv, který má pozitivní dopad na svobodu v demokracii. Se silnými autoritativními režimy ale začal být pojem autorita chápán v negativním kontextu tohoto typu zřízení. Autorita v tomto typu systému je zneužita a následně vede ke ztrátě svobody členů společnosti.

Nejužívanější charakteristika autoritarismu vychází z kontextu J. J. Linze. Ten definoval autoritářský politický systém jako:

- *system s limitovaným politickým pluralismem*
- *system bez vedoucí ideologie*
- *system bez intenzivní nebo extenzivní politické mobilizace*
- *system, kde je moc v rukách vůdce, nebo úzké skupiny osob s nejasnými, ale zjistitelnými hranicemi*

Co se týče klasifikace autoritativních režimů, můžeme se setkat se sedmi typy. Toto dělení opět definoval J. J. Linz:

- *byrokraticko- vojenský režim* (moc je zde v rukách úzké skupiny úředníků nebo vojáků)
- *organický etatismus* (neexistují zde politické strany a jsou nahrazeny nejrůznějšími sociálními sdruženími)
- *mobilizační autoritarismus v postdemokratických zřízeních* (vyskytuje se ve společnostech s demokratickou zkušeností, která však nebyla schopna řešit problémy, které ji potkaly)
- *mobilizační postkoloniální autoritarismus* (země, které se osvobodily z koloniální nadvlády a na cestě k demokracii ustrnuly pod autoritářskou vládou silného odbojového vůdce, nebo strany)
- *rasový a etnický autoritarismus* (masivní diskriminace na základě rasy)

- *pretotalitní autoritativní režimy* (ve svém vývoji se snaží dosáhnout totalitního zřízení, ale v současné době ještě neplní všechny definiční znaky totalitarismu)
- *posttotalitní autoritarismus* (přechod od totalitarismu k určité formě autoritarismu, kde nadále vládne jedna dominantní strana, ale ostatní prvky totalitarismu jsou oslabeny) (Dočekalová, Švec 2010: 151-155)

2.3 Sultanistické režimy

Tento termín poprvé použil Max Weber pro označení extrémního případu patrimonialismu. Poudějí tento termín převzal J. J. Linz. Od ostatních autoritářských režimů se sultanistický režim liší naprosto nevídanou a neomezenou mocí panovníka. Ekonomický a společenský pluralismus je v dané zemi v rukou despotického panovníka. Moc tohoto panovníka není vůbec ničím omezena, může tedy konat podle své libosti. Hlavním znakem sultanistických režimů je síla a moc osobního vladarství. Tato moc vladaře však není odvozeno od ideologie nebo od zvláštních charismatických kvalit, ale od směsice strachu a odměn pro loajální jedince. Charakteristickým znakem tohoto režimu je také nízká míra institucionalizace. Ta je právě nahrazena všemocností panovníka. Sultanistické režimy se v Linzově typologii týkají především tradičních společností. V současné době odpovídá této charakteristice například Saudská Arábie, Omán nebo Turkmenistán.

2.4 Demokratické hybridy (neúplné demokracie)

Tyto režimy jsou někde na půli cesty mezi liberální demokracií a autoritářskými režimy. Obecnou charakteristikou těchto režimů je určitý defekt v oblasti politických či občanských svobod. I přesto vykazují prvky demokracie, nebo to tak alespoň vypadá. V současnosti ve světě najdeme spousty států, ve kterých se tyto demokratické hybridy vyskytují.

Tabulka 1: Srovnání liberální demokracie, hybridní demokracie a autoritarismu

	liberální demokracie	hybridní demokracie	autoritarismus
stát	<ul style="list-style-type: none"> - vláda se zodpovídá občanům - svobodné a spravedlivé soutěživé volby 	<ul style="list-style-type: none"> - vláda má omezenou zodpovědnost občanům skrze volby - nesvobodné a nespravedlivé soutěživé volby 	<ul style="list-style-type: none"> - dominantní stát a vláda není zodpovědná občanům skrze volby - nesoutěživé volby nebo žádné volby
občanská společnost	<ul style="list-style-type: none"> - občanská a politická práva - spolková samospráva 	<ul style="list-style-type: none"> - práva zajišťující svobodu projevu jsou omezena - samospráva je více či méně ohrožena 	<ul style="list-style-type: none"> - přísné omezení individuálním občanských a politických práv - autonomní spolky a organizace kritické vůči státu prakticky neexistují

Zdroj: (Ženíšek 2006: 39)

3. Termín „přechod k demokracii“

Již na samotný termín „přechod k demokracii“ je někdy nahlíženo s určitým skepticismem. Důvodem je dle některých autorů skutečnost, že plně nevystihuje proces, který se pod tímto označením skrývá. Demokracie totiž nemusí být jediný možný výsledek nějakého přechodu. Samotný výraz již totiž předurčuje či naznačuje možný výsledek. Konečná podoba režimu, který následuje po kolapsu nedemokratického režimu, však předem není jistá. Pád nedemokratické formy vlády se může zvrátit a vést pak k další formě diktatury. Je zde také možné, že přechod k demokracii zůstane uprostřed cesty, příkladem je většina postsovětských republik⁵. V případě přecházení k demokratické formě vládnutí není vyloučena ani intervence armády, která celý proces demokratizace může zbrzdit nebo také překazit. Z výše vypsaných možností vyplývá, že konsolidovaná⁶ demokracie je jedním z možných výsledků, které nastanou po kolapsu nedemokratického režimu. Není tedy příliš relevantní používat pojem „přechod“, když není jistota, kam se vlastně přechází. Protože však lepší pojmosloví zatím nebylo vymyšleno, budeme se v této práci nadále držet tohoto termínu.

Na základě výše popsaných skutečností se dá pojem „přechod k demokracii“ definovat na základě těchto tvrzení:

- *přechod k demokracii je strategickou situací vznikající s kolapsem diktatury*
- *přechod k demokracii je přechodné období mezi nedemokratickým režimem a demokracií, které provází zjevná institucionální nejistota*
- *přechod k demokracii je interval mezi jedním a druhým politickým režimem*
- *přechod k demokracii je proces, ve kterém jde o nahrazení nedemokratického režimu nějakým jiným a neurčitým režimem, který ve své výsledné podobě může mít charakter nedemokracie,*

⁵ S výjimkou Litvy, Lotyšska, Estonska, Gruzie, Ukrajiny a Kyrgyzstánu. (Ženíšek 2006: 18)

⁶ Ustálení politických poměrů po revoluci.

demokracie, občanské války nebo také revoluce (Ženíšek 2006: 18-19)

Zajímavou definici přechodu k demokracii nalezneme také na zadní straně obálky knihy zabývající se přechody k demokracii od autorů V. Dvořákové a J. Kuncce z roku 1994. Je zde napsáno, že: *„Demokracie znamená jistá pravidla a nejisté výsledky. Nedemokracie znamená nejistá pravidla a nejisté výsledky. Přechod k demokracii pak má nevýhodu obojího- nejistá pravidla i nejisté výsledky.“* (Dvořáková, Kunc 1994)

4. Demokratizace

4.1 Proměnné vysvětlující demokratizaci

Samuel Huntington ve své knize *Třetí vlna- Demokratizace na sklonku dvacátého století*, která vyšla roku 1991, zmínil nezávislé proměnné vysvětlující demokratizační vlny. Patří sem např.:

- *vysoká celková úroveň hospodářského blahobytu*
- *tržní hospodářství*
- *hospodářský rozvoj a sociální modernizace*
- *silná střední síla*
- *vysoká úroveň gramotnosti a vzdělání*
- *protestantství*
- *tradice úcty k zákonům a právům jedince*
- *tradice snášenlivosti a kompromisu*
- *vedoucí političtí představitelé oddaní ideji demokracie*
- *nízká úroveň společenského násilí*

Pokusil se také identifikovat pět konkrétních změn ve světě, které připravily půdu pro třetí vlnu přechodů k demokracii. Jedná se o:

- *zvětšující se problém legitimacy autoritářských vlád vycházející z neschopnosti poradit si s ekonomickým selháním nebo s vojenskou porážkou (Portugalsko po nuceném opuštění většiny svých kolonií)*
- *rychle se rozvíjející ekonomiky mnoha zemí, které zvýšily životní standardy, míru vzdělání, urbanizaci, právě jako očekávání ze strany občanů a schopnost vnímat tyto změny (Jižní Korea)*
- *změny v doktríně a v aktivitách katolické církve, stejně tak transformace národních církví, které pak měly spíše sklon zaměřit se proti vládnoucímu autoritářskému režimu, než aby bránily status quo (návštěva papeže Jana Pavla II. V Polsku)*

- *změna politiky ze strany vnějších aktérů zahrnující postoj Evropského společenství k dalšímu rozšíření (Řecko), obrat politiky USA od roku 1974 směrem k propagaci lidských práv a demokracie a zásadní změna politiky SSSR ke svým satelitním státům koncem 80. let 20. století (Polsko)*
- *započetí demokratizace v jedné zemi na sebe nabaluje i některé další- „lavinový efekt“ (střední a východní Evropa) (Huntington 2008: 52- 53; Ženíšek 2006: 61- 62)*

4.2 Institucionální prahy demokratizace

Tato podkapitola se bude zabývat institucionálními prahy demokratizace. Norský politolog Stein Rokkan vytvořil zajímavou hierarchii založenou na odstupňování několika demokratizačních úrovní, kterých postupně dosahovali jednotlivé evropské země. V praxi nám pak tyto prahy umožní zachytit stupeň demokratizace dosažené v různých zemích a rozdíly mezi nimi. Tyto prahy jsou čtyři:

- *legitimace*
- *inkorporace*
- *reprezentace*
- *výkonná moc*

Prvního prahu je dosaženo tehdy, kdy stát uzná občanům právo sepisovat petice, kritizovat panující režim a demonstrovat proti němu. Druhý inkorporační práh je dovršen tehdy, když je potencionálním příznivcům opozičních hnutí přiznáno právo volit. Co se týče třetího prahu reprezentace, týkal se dosažení zastoupení politických a sociálních hnutí v zákonodárných orgánech. Poslední práh výkonné moci vychází z principu odpovědnosti vlády parlamentu. Dosažen byl tedy tehdy, kdy parlament ovlivňoval výkonnou moc. (Hloušek, Kopeček 2007: 113- 117)

4.3 Vývoj demokratizace

V této podkapitole budeme vycházet především z díla S. P. Huntingtona *Třetí vlna- Demokratizace na sklonku dvacátého století*. Autor se v ní zabývá jednotlivými fázemi v průběhu moderní historie, pro které byl příznačný přechod zemí od nedemokratického k demokratickému režimu. Huntington tyto fáze označuje jako vlny demokracie. Součástí takové vlny bývá obvykle také liberalizace nebo částečná demokratizace politických systémů, které se plně demokratickými prozatím nestanou. V moderním světě došlo historicky ke třem různým demokratizačním vlnám. Všechny se týkaly jen poměrně malého počtu zemí a v průběhu každé z nich došlo také k některým změnám režimů opačným směrem. Po prvních dvou demokratizačních vlnách následovaly protivlny, v jejichž průběhu se některé státy, které před tím přešly k demokracii, vrátily zpět k nedemokratickým systémům vlády.

První vlna demokratizace začala v USA na začátku 19. století a skončila na konci první světové války, kdy už existovalo okolo třiceti zemí světa s demokratickými vládami. Huntington toto období vymezuje roky 1828- 1926. Příkladem první vlny mohou být demokratizační procesy např. v již zmiňovaných Spojených státech amerických, Velké Británii, ve Francii, v Itálii nebo v britských koloniích jako je Austrálie a Kanada. Demokratizační proces trvající přibližně sto let demonstrativně ukončil slavný Mussoliniho pochod na Řím v roce 1922. Tímto historickým aktem započala tzv. protivlna, tedy přechod od demokracie k nějaké formě nedemokratického režimu, která probíhala mezi lety 1922- 1942. Typickým příkladem této změny je zhroucení demokracie v Itálii, Československu či Německu. Výsledkem zpětné vlny byl fakt, že již o dvacet let později (v roce 1942) zbylo na světě pouze dvanáct demokratických států.

Druhá vlna začala po vítězství Spojenců v druhé světové válce. Od první vlny demokratizace se odlišuje zejména svou délkou. Změny totiž probíhaly pouze v letech 1943- 1962. Patří sem např. Francie po osvobození od nacistů, Spolková republika Německo nebo Japonské císařství po podepsání kapitulace. Avšak osvobození v některých státech velice rychle

vystřídalo nastolení totalitního režimu, v tomto případě totality komunistických režimů. Příkladem může být např. Československo, kde komunismus po odchodu okupantů začal být ústřední ideologií. Konec druhé světové války však nebyl jedinou epizodou druhé vlny demokratizace. Hlavní částí se stalo období tzv. dekolonizace, kdy velké množství kolonií začalo získávat nezávislost. Nicméně stejně jako tomu bylo v případě první demokratizační vlny, tak i nyní nastala druhá zpětná vlna směrem k nedemokratickým režimům. Ta trvala od roku 1958 do roku 1975 a typickými příklady, kde se to stalo, je např. Řecko 60. let, Brazílie v roce 1969, Filipíny v roce 1972 atd. Zpětnou vlnu demokratizace uzavírají události z roku 1973 v Chile.

Třetí vlna demokracie začíná rokem 1974 a v podstatě lze tvrdit, že trvá až dodnes. Započala pádem Salazarova, resp. Caetánova režimu v Portugalsku a prošla od Španělska přes Latinskou Ameriku, Asii až do východní Evropy a dále se ukazovala a stále ještě ukazuje na nejrůznějších místech světa. Většina autorů se ve svých studiích fenoménem třetí zpětné vlny vůbec nezabývá. Skutečnost nicméně dokazuje, že některé příklady již existují. (Huntington 2008: 24- 34, Ženíšek 2006: 42- 46)

Tabulka 2: Vlny demokratizace a příklady států

první vlna demokratizace (1828- 1926)	Austrálie, Argentina, Belgie, Československo, Dánsko, Estonsko, Finsko, Francie, Itálie, Chile, Irsko, Island, Japonsko, Kanada, Kolumbie, Litva, Lotyšsko, Lucembursko, Maďarsko, Německo, Norsko, Nový Zéland, Polsko, Portugalsko, Rakousko, Řecko, Spojené státy americké, Španělsko, Švédsko, Švýcarsko, Uruguay, Velká Británie
první zpětná vlna (1922- 1942)	Argentina, Belgie, Československo, Dánsko, Estonsko, Francie, Itálie, Japonsko, Kolumbie, Litva, Lotyšsko, Maďarsko, Německo, Norsko, Polsko, Portugalsko, Rakousko, Španělsko, Uruguay
druhá vlna demokratizace	Argentina, Barma, Belgie, Bolívie, Botswana, Brazílie, Československo, Dánsko, Ekvádor, Fidži, Filipíny,

(1943- 1962)	Francie, Gambie, Indie, Itálie, Izrael, Jamajka, Japonsko, Rakousko, Spolková republika Německo, Srí Lanka, Turecko, Venezuela a další
druhá zpětná vlna (1958- 1975)	Argentina, Barma, Bolívie, Brazílie, Československo, Ekvádor, Filipíny, Fidži, Ghana, Guayana, Chile, Indie, Indonésie, Jižní Korea, Lisabon, Maďarsko, Nigérie, Pákistán, Peru, Řecko, Turecko
třetí vlna demokratizace (1974- ?)	Afghánistán, Albánie, Bělorusko, Bulharsko, Československo, Estonsko, Gruzie, Portugalsko, Chile, Chorvatsko, Indie, Irák, Jižní Korea, Libanon, Lotyšsko, Maďarsko, Německá demokratická republika, Polsko, Rusko, Řecko, Srbsko, Španělsko, Ukrajina, Východní Timor a další

Zdroj: (Ženíšek 2006: 45)

4.4 Teoretické přístupy vysvětlující demokratizaci

Mezi současnými teoriemi, které se zabývají přechody k demokracii, lze vygenerovat tři základní přístupy, které se snaží popsat proces demokratizace. Každý z nich je zaměřen na jinou oblast v procesu demokratizace a nutno říci, že se navzájem tyto směry nevylučují. Jedná se o:

- *modernizační přístup*
- *tranzitní přístup*
- *strukturální přístup*

Modernizační přístup vychází z S. M. Lipsetova díla *Political Man* z roku 1960. Základem tohoto přístupu jsou modernizační a sociální změny ve společnosti. Lipset ve svém díle srovnal v rámci vybraných zemí stupeň urbanizace, industrializaci, míru vzdělání a bohatství občanů. Z tohoto srovnání zjistil, že demokracie je vázána na socioekonomický vývoj nebo

míru modernizace v dané společnosti. Problémem této koncepce je ale skutečnost, že vztah modernizace a demokracie podkopává řada příkladů, které jsou v opozici s Lipsetovým tvrzením, které se v 60. letech jevílo jako nezpochybnitelné.⁷ Dnes je spíše modernizaci přisuzována schopnost udržet demokracii a ne schopnost zavést demokracii. I přes kritiku, která zde nyní byla vyslovena, lze ale díky modernizačnímu přístupu vysvětlit řadu demokratizačních procesů ve světě.

Hlavním tématem tranzitního přístupu jsou politické změny. Tento přístup vychází zejména z teorií D. Rustowa a J. Linze. Základní myšlenkou výše uvedeného pojetí je skutečnost, že hlavními aktéry přechodu k demokracii jsou politické elity. I přes všechny faktory, které mohou proces přechodu k demokracii nějakým způsobem ovlivnit, dává tento přístup vysvětlení demokratizace přednost zejména studiu politických elit. Ta v případě vládní elity může mít podobu reformátorů nebo zastánců tvrdé linie. Uvnitř opozice to mohou být umírnění nebo naopak radikálové. Tento přístup patří k nejvíce preferovaným při pokusu o vysvětlení konkrétního přechodu z nedemokratického režimu.

Změna struktury ve státě, ve společnosti nebo v charakteru mezinárodního prostředí je základem strukturního přístupu. Příkladem mohou být například země, kde hlavní představitel nedemokratické vlády zemřel a to pak mělo vliv i na celkovou strukturu vládní elity. Ta pak začala být pro demokracii nakloněná. (Ženíšek 2006: 58-59)

⁷ Příkladem může být řada relativně chudých zemí, jako je Mali, Ghana či Indie, kde se demokracii celkem daří. (Ženíšek 2006: 58)

5. Příčiny ukončení nedemokratických režimů

Při analyzování konkrétního přechodu k demokracii je velmi užitečný přehled v etapách odstraňování režimu. Problematika příčin a pádů nedemokratických režimů byla velice aktuální zejména v 80. letech 20. století. Jedním z osvědčených autorů, kteří se na zpracování tématu podíleli, byl i Alfred Stepan, který se již v dřívější době pokusil vymezit obecnější typologii těchto procesů. V jeho případě se jedná o seznam osmi cest pádů nedemokratických režimů. Sám autor ale připomíná, že v konfrontaci s realitou je velmi obtížné udržet teoretickou typologii. Některé země tedy mohou spadat pod hned několik obecných typů najednou, nebo naopak je nebude možné zařadit ani do jednoho z typů. Nutno ale říci, že odchod od nedemokratického režimu neznamena automaticky přechod k demokracii. Stepanových 8 typů z tohoto důvodu vystihuje pouze příčiny pádu nedemokratických režimů.

Příčiny a pády nedemokratických režimů lze podle toho autora rozdělit na:

- *vnitřní restaurace po dobytí z vnějšku (výsledná podoba odpovídá stavu, který byl před diktaturou)- příkladem je např. Belgie, Norsko, Dánsko a Nizozemí po druhé světové válce*
- *vnitřní přeformulování (k předchozímu zhroucení pomohly i vnitřní problémy)- příkladem je Řecko po druhé světové válce*
- *zvnějšku monitorované nastolení (nedemokratické mocnosti odstraní nedemokratický režim a hrají důležitou roli při následném proces demokratizace)- příkladem může být Německo nebo Japonsko po druhé světové válce*

U těchto typů jsou hnací síly lokalizovány zvenčí. Dále zde máme hnací síly, které jsou lokalizovány uvnitř dané společnosti:

- *redemokratizace zahájená zevnitř (institucionální držitelé moci, civilní vláda nebo armáda se rozhodnou odstranit nedemokratický*

režim, protože to pomůže i jejich zájmům)- Maďarsko na konci 80. let 20. stol.

- *ukončení režimu tlakem společnosti (demonstrace, stávky a protesty)- Československo*
- *pakt mezi politickými stranami- Keňa v roce 2002*
- *organizovaná násilná revolta vedená reformními stranami (hlavními aktéry jsou reformistické síly v daném nedemokratickém režimu)*
- *revoluční válka vedená marxisty- Kuba, Kolumbie (Říchová 2000: 242- 243; Ženíšek 2006. 62- 65)*

6. Typologie přechodů k demokracii

Samuel Huntington rozlišuje tři typy přechodu k demokracii: *transformaci*, *nahrazení (replacement)* a *sjednaný přechod (transplacement)*. V transformaci odstartuje proces změn elita nedemokratického režimu. Nahrazení znamená svržení nedemokratického režimu s tím, že hlavní úlohu v tomto případě hrají opoziční síly. Sjednaný přechod je jakási dohoda mezi umírněnými a reformátory. K dohodě ale může dojít pouze tehdy, jestliže umírnění mají převahu nad radikály v rámci opozice a reformátoři nad odpůrci na straně vládní elity. (Ženíšek 2006: 67-72)

Tabulka 3: Klasifikace států podle charakteristiky jejich přechodu k demokracii (Huntingtonovo dělení)

typ přechodu k demokracii	stát
transformace	Brazílie, Bulharsko, Ekvádor, Chile, Indie, Keňa, Maďarsko, Makedonie, Mexiko, Moldavsko, Nigérie, Pákistán, Peru, Rusko, Súdán, Španělsko, Turecko
nahrazení	Argentina, Filipíny, Německá demokratická republika, Panama, Portugalsko, Rumunsko, Řecko
sjednaný přechod	Bolívie, Československo, Jihoafrická republika, Jižní Korea, Mongolsko, Polsko, Uruguay, Španělsko

Zdroj: (Ženíšek 2006: 67- 72)

Další typy přechodů nabídli Terry L. Karlová a Phillippe Schmitter. Jedná se o *pakt*, *vnucení*, *reformu* a *revoluci*. U paktu jsou iniciátorem změn

elity. Základním rysem paktu je zvolení kompromisu. V tomto případě známe čtyři typy dohod: 1) vojensko/civilní pakt, 2) dohodu mezi politiky o tom, jaká budou další pravidla hry, 3) socioekonomickou dohodu, 4) náboženské a etnické dohody, které řeší náboženské nebo etnické štěpení ve společnosti. První hybateli jsou zde tedy masy a ne elita odstraňovaného režimu. U reformy přichází iniciativa od mas. Masy si od vládnoucích elit vynutí kompromis, čímž se vyhnou násilí. Vnucení je přechod shora. Elita chce být iniciátorem změn. Neexistuje zde ale vyjednávací prostor, vše se odehrává v rámci stávajících politických institucí. Revoluce je násilný zásah nespokojených mas proti vládnoucí elitě. Režim je zde poražen násilnou silou. Podle Karlové a Schmittera v tomto případě nemůže dojít k nastolení funkční demokracie. (Dvořáková, Kunc 1994: 64- 67; Ženíšek 2006: 73- 75)

Tabulka 4: Klasifikace států podle charakteristiky jejich přechodu k demokracii (dělení T. L. Karlové a P. Schmittera)

typ přechodu k demokracii	stát
pakt	Venezuela, Kolumbie, Španělsko, Uruguay
vnucení	Turecko, Brazílie, Ekvádor, Bulharsko, Rusko, Paraguay, Salvador, Guatemala
reforma	Polsko, Československo, Jugoslávie
revoluce	Rumunsko, Nikaragua

Zdroj: (Dvořáková, Kunc 1994: 65)

Podle Giuseppe di Palmy existují tři základní typy změn nedemokratických režimů. Jedná se o *sjednaný přechod*, *přechod kolapsem* a *přechod sebevyloučením*. Sjednaný přechod je optimální varianta a je zde největší šance úspěšného přechodu k demokracii. Dochází zde k dohodě mezi elitami bývalého režimu a opozičními silami. Část předchozí

vládnoucí elity si však uchovává jistotu, že ji připravené změny neodsunou na okraj, že se na všem budou nadále moci aktivně podílet. Potom ho je ochotna i podporovat a nevystupovat proti němu. Přejchod kolapsem je varianta nejčastější a dojde zde k tomu, že autoritářský režim ztrácí legitimitu. Dochází zde k odsunutí všech předních představitelů původního režimu na okraj dění. U přechodu sebevyloučením dochází k silné erozi režimu. Vládnoucí strana zde ztrácí prestiž a dobrovolně odevzdává moc opozici. Někdy tento režim bývá označován jako přechod „stáhnutím se“. (Dvořáková, Kunc 1994: 61- 63, Říchová 2000: 248)

Tabulka 5: Klasifikace států podle charakteristiky jejich přechodu k demokracii (dělení G. di Palmy)

typ přechodu k demokracii	stát
sjednaný přechod	Španělsko
přechod kolapsem	Německo, Itálie, Japonsko, Řecko, Portugalsko, Argentina
přechod sebevyloučením	Peru, Bolívie, Uruguay

Zdroj: (Dvořáková, Kunc 1994: 61- 63)

7. Etapy přechodů k demokracii

V dnešní době je velmi ceněná studie Dankwarda Rustowa *Přechody k demokracii: na cestě k dynamickému modelu*, publikována v roce 1970. Rustow zde vymezil tři fáze, v jejichž průběhu se odehrávají rozhodující transformační změny. Jedná se o *fázi přípravnou, fázi rozhodující a fázi uvykací*. (Říchová 2000: 250) V první *přípravné fázi* vznikají protagonisté boje jako zformovaná síla, pro kterou má boj hluboký význam. Vystoupí proti stávajícímu nedemokratickému režimu a jsou schopni provádět koordinované akce. K přípravné fázi nepatří společná touha po budování demokracie, úmysl zaručovat nějaké svobody, volební právo atd. Jediné, co mají všichni společné, je nespokojenost se stávajícím režimem. Definičním kritériem *rozhodující fáze* je akt uvážlivého konsensu. V této fázi je nejdůležitější, jaké konkrétní kroky jsou obě strany ochotné udělat. Pro závěrečnou *uvykací fázi* jsou charakteristické dva aspekty- uvedení dohody mezi profesionální politiky a mezi veškeré občanstvo. (Dvořáková, Kunc 1994: 20-21)

Další, kterého bych ráda zmínila, je Adam Przeworski. Ve své práci *Demokracie a trh* rozlišil přechod k demokracii na dvě základní fáze- *liberalizaci a demokratizaci*.

Liberalizace je počáteční fáze přechodu. Tímto termínem jsou pojmenovány různé procesy v běžné politické praxi označované jako „otevření“, „přeformulování“ nebo „přestavba“. Tyto procesy mají jeden společný rys- otevírají prostor ovládaný autoritářskou mocí reformám. (Říchová 2000: 251) Je to možnost restaurovat autoritářský režim, zvýrazněná přítomností institucí a struktur starého režimu, jejichž funkce postupně slábne, přičemž však není vyloučeno jejich oživení. (Dvořáková, Kunc 1994: 90) *Demokratizace* je obecně procesem, který navazuje na úspěšnou liberalizaci. Z odpůrců autoritářského režimu se v této fázi stávají aktivní účastníci procesu, mění se na samostatné subjekty. Jejich vliv na proces změny se zvětšuje. Budují se demokratické instituce, k prosazení všemi akceptovaných pravidel. Systém je stabilnější a poskytuje větší záruky. Podle Przeworského můžeme v této fázi přechodu rozdělit politické

aktéry do čtyř základních skupin: představitele starého režimu dělí na *reformátory* a *zastánce tvrdé linie*, nové aktéry dělí na *umírněné* a *radikály*. Z těchto čtyř skupin vytváří typologii čtyř variant, k nimž lze v průběhu demokratizace dospět. Jde o tyto:

- a) *přežívá starý autoritářský režim (je to z důsledku neschopnosti navázat účinnou spolupráci mezi umírněnými a reformátory)*
- b) *přežívá autoritářský režim s určitým uvolněním (dochází k spolupráci umírněných s reformátory, kteří ale nadále udržují spojení s představiteli tvrdé linie)*
- c) *vzniká demokracie bez záruk (dochází k dohodě umírněných s reformátory, která ale umírnění nezabývá vazeb na radikály)*
- d) *vzniká demokracie se zárukami (dohoda mezi umírněnými a reformátory o institucionální podobě budoucího režimu)*
(Říchová 2000: 253-255)

Tabulka 6: Varianta režimů odpovídající různým vztahům reformátorů a umírněných

	umírnění spolupracující s radikály	umírnění spolupracující s reformátory
reformátoři spolupracující s představiteli tvrdé linie	- autoritářský režim přežívá ve své staré formě	- autoritářský režim se uchovává díky provádění určitých ústupků
reformátoři spolupracující s umírněnými	- demokracie bez záruk	- demokracie se zárukami

Zdroj: (Říchová 2000: 254)

8. Nedemokratický režim v Portugalsku

Začátek nedemokratického režimu, který trval až do roku 1974, lze datovat od vojenského převratu v roce 1926. Atmosféra ve společnosti v tehdejšímu Portugalsku by se dala srovnat se situací ve Španělsku před nástupem Franca nebo s Itálií před uchopením moci Mussolinim. Demokratické nebo semidemokratické vlády nebyly schopny adekvátně reagovat na problémy dané doby. Demokratická republika vytvořila stav permanentní labilitu, nedisciplinovanosti a nejistoty. Mezi léty 1910 a 1926 mělo Portugalsko 8 prezidentů a 44 ministerských předsedů. První vláda se udržela necelých 10 týdnů, nejdelší něco přes rok. Proběhlo 24 vzpour a povstání, bylo vyhlášeno 158 generálních stávek. V ulicích měst vybuchlo 325 bomb. Nevytvořila se ani energická skupina moderních podnikatelů ani silné dělnictvo, které by čelilo rozvratu. Slabou buržoazii a inteligenci paralyzovalo povýšené intelektuáliství, proletariát se vyžíval v anarchistickém atentátnictví, venkov zůstal nevzdělaný a izolovaný.

Proto „starou republiku“ vcelku logicky vystřídala vláda pevné ruky- vojenská diktatura. Generál Manuel de Oliveira Gomes de Costa dne 28. 5. 1926 provedl v zemi vojenský převrat. Prezidentem se stal Antonio Oscar de Fragosa Carmona, faktickou moc však měla vojenská junta v čele s generálem. (Ženíšek 2006: 86; Klíma 2007: 470)

Teprve ale až s příchodem Antónia de Oliveiry Salazara (1889-1970) se začal postupně budovat autoritativní režim s pevnými ideologickými rysy a organizačními strukturami. Salazar původně vyučoval ekonomii a národní hospodářství na univerzitě v Coimbře. Právě roku 1928 se stal ministrem financí a během roku se mu podařilo dosáhnout vyrovnaného státního rozpočtu. Na základě tohoto úspěchu se v roce 1932 Salazar stal ministerským předsedou. Proti „chaotické“, „nemocné“ a „dekadentní“ republice postavil „obnovu“ národních hodnot v podobě věrnosti hrdinské minulosti. Národní revoluce jako komplexní proces měla založit „novou společnost“ podepřenou „novým člověkem“. (Klíma 2007: 470; Skřejpková, Soukup 2011: 81)

Salazar byl konzervativce, antidemokrat, korporativce a nacionalista. Vytvořil koncepci tzv. Nového státu (*Estado Novo*), která měla celkově

pozvednout Portugalsko⁸. Tato koncepce byla protikladná jak k demokracii, tak i k totalitarismu. Demokracii je podle Salazara třeba odmítnout, protože způsobuje neomezenou nadvládu politických stran. Ty pak rozdělují národ a ohrožují národní identitu. Totalitarismus je zase v rozporu s duchem křesťanství. Absolutizuje stát a ničí veškeré principy morálky, práva, politiky a ekonomie. Základem státu byla podle něj idea korporativismu, který je prostředkem proti neprospěšné konkurenci v politice, ale částečně také v ekonomice. (Balík, Kubát 2004: 120-121) Salazar také odmítal fašismus a komunismus. Fašismus podle něj deformuje pozitivní nacionalismus na xenofobii a rasismus. Komunismus se mu přičil zejména kvůli jeho destruktivnímu účinku na všechny hodnoty. Salazarovo Portugalsko tedy nebylo ani fašistické, ani komunistické, ani totalitní a ani demokratické. (Ženíšek 2006: 87)

Salazar postupoval od konkrétních úkolů k širšímu sociálnímu inženýrství a nakonec k upevňování otřesené pozice Portugalska a jeho koloniální říše v Evropě a ve světě. Finanční stabilizace jako primární úkol zakládala „třetí cestu“ mezi drsným kapitalismem volné soutěže a nenáviděným socialismem. Úspěch tvrdé finanční sanace pak umožnil budovat krok za krokem systém založený na korporativismu, konzervativních přístupech, na lepším ekonomickém ideologickém využití kolonií, na velké míře soběstačnosti a vytváření budoucích válečných koalic. Salazarův politický systém zkombinoval účinnou propagandu a prvky násilné reglementace do relativně úspěšného výsledku. Policejním tlakem zahnal do exilu nebo do vězení veškerou opozici. Zároveň také znemožnil rozsáhlejší korupci. Ve srovnání s fašistickými násilnostmi v Itálii, krutým rasismem německých nacistů, s frankistickou krvavou válkou, na pozadí problémů meziválečné demokracie působil salazaristický režim jako jeden ze životaschopných modelů státního uspořádání v dramatických 30. letech. Není pochyby, že byl do značné míry podporován „mlčící většinou“ národa, který uvítal stabilitu pod dohledem po letech anarchistické svobodné nestability. (Klíma 2007: 472)

⁸ V té době bylo Portugalsko jeden z nejchudších evropských států. (Skřejpková, Soukup 2011: 81)

Pod tlakem vnitřní opozice i nových světových poměrů se Salazarův systém hned po 2. světové válce otřásl v základech. Systém se dostal do zcela jiné konstelace hodnot, ideologií a mocenských poměrů a Salazar musel volit mezi alternativami násilného přežívání, transformace, nebo rozpadu. Období rozpaků skončilo roku 1949, kdy Portugalsko spoluzaložilo NATO, a režim získal mezinárodní oporu.

Portugalsko bylo v roce 1955 přijato do OSN, i když výhrady zejména proti nezměněnému udržování koloniální říše sílily. Začátek koloniální války v Angole v únoru 1961 a ztráta Portugalské Indie v prosinci 1961 zmobilizovala široké vrstvy k obraně koloniální říše, jejímž nejhlasitějším zastáncem byl Salazar. I když se po otevření dalších front koloniální války v Portugalské Guineji (1963) a Mosambiku (1964) ukazovalo, že udržení koloniální říše nebude možné, opozice kromě radikálních komunistů si v krizové době nedovolila podrývat systém a čekala, až Salazar odejde „přirozenou cestou“. (Klíma 2007: 514)

Koncem roku 1968 postihla vůdce nedemokratického Portugalska Antonia Salazara náhlá mozková příhoda. Stal se trvalým invalidou a jeho politická kariéra skončila. I když Salazara staří a nemoc zbavili moci, zemřel dlouholetý vůdce své země o dva roky později s pocitem vítěze. Salazar byl jedním z mála politiků, kteří své nepřátelství vůči demokracii otevřeně přiznávali. Byl tedy vzácným příkladem ideového odpůrce demokracie. Byl to přesvědčený antidemokrat, který si svůj antidemokratismus plně uvědomoval. Svoji nechuť k demokratickému systému neukrýval pod roušku různých „lidových“, „proletářských“, „řízených“ či „uspořádaných“ demokracií, nýbrž měl tu odvalu demokracii úplně zavrhnout. (Klíma 2001: 184; Bankowicz 2002: 362)

Prezident republiky nerad začal uvažovat, koho by měl jmenovat do klíčového úřadu, spokojeného po tolik desetiletí se Salazarovým jménem. Nakonec byl ve funkci premiéra Salazar nahrazen Marcelem José dos Neves Caetanem. (Klíma 2005: 252-253)

Caetano se především snažil o liberalizaci země. Povolil prominentním opozičním lídrům návrat do země, zrušil cenzuru atd. Záhy se ale ukázalo, že se nejedná o liberalizaci v pravé slova smyslu. Důkazem byly parlamentní volby v roce 1969. Caetano slíbil svobodné volby a

otevření parlamentu, výsledkem ale bylo obsazení křesel pouze vládní stranou. Další problém byl spojen s neschopností vyřešit problematiku portugalských kolonií. Režim řešil snahy o nezávislost kolonií vojenskou cestou, což zapříčinilo prudký odliv finančních prostředků ze státního rozpočtu a především zvyšující se počet úmrtí vlastních vojáků. Lidé se tedy začali bouřit. (Ženíšek 2006: 91)

9. Přejchod k demokracii v Portugalsku

Povstání v Portugalsku začalo ve čtvrtek 25. dubna 1974, když jedna rozhlasová stanice začala hrát píseň „Grandola Vila Morena“ od zakázaného zpěváka José Alfonsa. Odvysílání této písně bylo smluvním signálem, který vojenským jednotkám oznamoval, že nadešel čas státního převratu. Toto povstání proti nedemokratickému režimu naplánovali členové skupiny Hnutí ozbrojených sil (Movimento das Forças Armadas- MFA). Hnutí ozbrojených sil jmenovalo ještě 25. dubna Výbor národní spásy. Sedm generálů se stalo jediným revolučním orgánem svrchované moci až do vytvoření první vlády (15. 5. 1974). (Huntington 2008: 13; Klíma 1995: 147-148)

Puč byl proveden rázně a měl úspěch. Menší odpor kladli pouze příslušníci tajné služby. Vojáci brzy obsadili ministerstva, vysílací stanice, pošty, letiště atd. Program Hnutí ozbrojených sil obsahoval řadu bodů: byli sesazeni všichni vedoucí představitelé státu a uvězněni ti, kteří byli odpovědni za režim a jeho zločiny, byl zrušen parlament, zmizela obávaná tajná policie PIDE a její představitelé byli zatčeni, byla zrušena cenzura, zanikly všechny salazarismem vybudované totalitní organizace jako Portugalská legie nebo Portugalská mládež, byli propuštěni a amnestováni političtí vězni atd. Tato „Karafiátová revoluce“ tedy rázně ukončila období vlády Marcela Caetana. Sesazený diktátor se novým vojenským představitelům Portugalska vzdal ještě před setměním a hned druhého dne byl deportován na ostrov Madeira. Posléze se ostatními prominenty režimu uchýlil do exilu v Brazílii. (Huntington 2008: 13; Klíma 1995: 147- 148; Binková: 104)

Společný zájem opozice byla na začátku myšlenka ukončit vyčerpávající války v koloniích a sesadit vládní elitu. V představách o následném vývoji země se však jednotlivé složky opozice lišily. Důkazem toho se v Portugalsku v průběhu dvou let (1974-1976) vystřídalo šest přechodných vlád. MFA se sice cítila být spíše zastáncem politického středu, velice záhy ale v této organizaci získaly převahu levicové strany (především Komunistická strana Portugalska- PKP). První revoluční prezident, který byl vybrán hnutím MFA, byl v září 1974 nucen rezignovat,

protože začal obhajovat pravicovou politiku. Základní charakteristikou porevolučního Portugalska se stalo opovržení pravicovými atributy starého režimu a silná náklonnost k levici. V letech 1974-1976 se banky v Portugalsku staly národním majetkem a některé podniky zestátněly. Lidé, kteří byli spojeni se starým režimem, museli opustit své funkce na univerzitách nebo vládních úřadech. Lze tedy říci, že jedna diktatura byla nahrazena „diktaturou“ jinou. (Ženíšek 2006: 93- 94)

První svobodné parlamentní volby po pádu režimu se uskutečnily v roce 1976 a vyhrála je Socialistická strana Portugalska. V tomto roce byla přijata i nová ústava. V roce 1982 byla tato ústava pozměněna a tímto krokem skončila poslední fáze přechodu k demokracii. (Ženíšek 2006: 94)

Tabulka 7: Přechod k demokracii v Portugalsku- otázky a odpovědi

otázka	Odpověď
Od jakého typu nedemokratického režimu se přechod uskutečnil?	<ul style="list-style-type: none"> - osobní diktatura (Huntington) - autoritářský režim (Linz)
Jaké byly hlavní příčiny změny?	<ul style="list-style-type: none"> - nespokojenost části armády s vládní politikou v portugalských koloniích - nástup Marcela Caetána do funkce premiéra
Kdo byl hlavním aktérem při procesu změny nedemokratického režimu?	<ul style="list-style-type: none"> - opozice v podobě Hnutí ozbrojených sil - masy
Jaká byla zvolená strategie?	<ul style="list-style-type: none"> - síla
Za jako dlouhou dobu od zahájení přechodu k demokracii se uskutečnily první demokratické volby?	<ul style="list-style-type: none"> - dva roky (1976)
Za jak dlouhou dobu od zahájení přechodu k demokracii se	<ul style="list-style-type: none"> - nová ústava- 2 roky (1976) - plně demokratická ústava- 8

uskutečnily první demokratické volby?	let (1982)
Od kdy lze datovat konec přechodu k demokracii?	- 1982
Byl přechod k demokracii úspěšný?	- ano
Je uvedená země v současné době konsolidovanou demokracií?	- ano

Zdroj: (Ženíšek 2006: 94- 95)

10. Přejchod k demokracii v Portugalsku pomocí obecných teorií

Přejchod k demokracii v Portugalsku můžeme rozdělit do tří etap. První, i když ještě nesměřující k demokracii, začíná odstavením Salazara z funkce premiéra v roce 1968 a trvá do roku 1974. V tomto období se objevují hlavní protagonisté, kteří se začínají bouřit proti nedemokratickému režimu v Portugalsku. Postupně se formuje opozice a politický boj. Na základě Rustowova pojetí přechodu k demokracii můžeme tuto etapu také označit jako *přípravnou fázi*. Druhá etapa začíná bouřlivou revolucí v roce 1974, pokračuje do roku 1976, kdy je přijata nová ústava, a trvá do roku 1982. Tuto etapu můžeme také označit podle Rustowova pojetí jako *fázi rozhodující*. Poslední etapa začíná roku 1982 a lze ji nazvat jako *fázi uvykací* nebo také jako začátek konsolidace v Portugalsku. Revoluční rada je nahrazena Státní radou (volená parlamentem jako poradní orgán prezidenta republiky), vojenské a občanské pravomoci prezidenta jsou upraveny a armáda je definitivně postavena pod civilní vládu. (Ženíšek 2006: 90; Klíma 1996: 225)

První fázi lze také ztotožnit s Przeworského etapou *liberalizace*. Druhá a třetí fáze je pak jeho etapa *demokratizace*.

Co se týče typologie přechodu k demokracii v Portugalsku, nejvíce zde odpovídá Huntingtonovo *nahrazení* (replacement). Charakteristickým znakem tohoto typu přechodu k demokracii je ono nahrazení, vytlačení či svržení elity nedemokratického režimu. Hlavní úlohu zde hrají opoziční síly, v případě Portugalska hnutí MFA. Přejchod formou nahrazení je možno uskutečnit velice rychle. I proto je tento typ přechodu charakteristický právě pro Portugalsko.⁹ Pro replacement je typická dohoda mezi elitami, které neměly podíl na vládě, tedy dohoda uvnitř opozice. Tato dohoda se však v případě Portugalska vytrácí po svržení nedemokratické elity. (Ženíšek 2006: 92)

⁹ Vedle Portugalska může být příkladem Venezuela v roce 1958 a stejně tak Řecko v roce 1974 nebo Rumunsko v roce 1989. (Ženíšek 2006: 92)

Podle Terry L. Karlové a P. Schmittera je portugalský přechod k demokracii něco mezi *vnucením* a *revolucí*, ale spíše se blíží k obecnému typu *vnucení*. Důvodem je skutečnost, že i přesto, že hlavní strategií byla jednostranná síla, prvotním aktérem nebyly pouze masy, ale i část složek nedemokratického režimu v podobě nižších důstojníků portugalské armády. (Ženíšek 2006: 93)

Podle Guiseppe di Palmy je pro Portugalsko charakteristický *přechod kolapsem*, resp. zhroucením autoritářského režimu. Autoritářská moc v tomto případě nebyla schopna tento proces změny kontrolovat. Hlavním znakem byla výrazná změna všech struktur a odsunutí všech předních představitelů autoritářského režimu na okraj dění. (Říchová 2000: 248)

11. Nedemokratický režim ve Španělsku

Vítězem občanské války, která ve Španělsku proběhla v letech 1936-1939, se stal Francisco Franco. Jednalo se o jednu z nejhorších občanských válek historie. Tato válka ukončila období druhé republiky ve Španělsku (1931- 1936). Během válečných i poválečných represí zemřelo téměř půl milionu lidí. Zemědělská produkce klesla o pětinu, průmyslová o třetinu. Franco ve spolupráci s církví prezentoval válku jako „křížovou výpravu“, jako boj dobra proti zlu. Po svém vítězství začal nové poddané nemilosrdně rozdělovat na „vítěze“ a „poražené“. Pokud se „poražení“ nezachránili útekem do zahraničí, nastali pro ně velice těžké časy.

Francisco Franco se do čela poválečného Španělska postavil jako *Caudillo*, což znamená doslova vůdce. Byl to tedy naprosto neomezený vládce země, který je současně hlavou státu, předsedou vlády, šéfem jediné politické strany a nejvyšším velitelem ozbrojených sil. Jeho vláda v čele Španělska trvala 36 let, tedy až do roku 1975. Snad nejdůležitější fakt, který může vysvětlit dlouhověkost frankismu, je jeho schopnost represe, jeho odhodlání použít násilí v případě potřeby. Ta možnost použít násilí byla velice reálná a to v podstatě dostačovalo, aniž by bylo nutné ji skutečně aplikovat. Franco proti opozici používal široký rejstřík různých represivních metod. Patří sem například zatýkání, mučení, rozhánění demonstrací, mírná domácí vězení, vyhnanství, věznění, popravy atd. Systém frankistické justice byl korunován zřízením tzv. TOP (Tribunál pro politický pořádek), který měl na starost procesy proti politickým provinilcům. Kromě policie zajišťovala „špinavou práci“ též speciální tajná policie s názvem Sociálně-politická brigáda, která byla známá především mučením svých vězňů.¹⁰

Občanská válka sice oficiálně skončila 1. dubna 1939, ve skutečnosti jinými prostředky pokračovala až do doby Francovy smrti. Jednou z hlavních myšlenek frankistického režimu totiž bylo neustálé připomínání faktu, že Caudillo ve válce zvítězil. Z toho vyplývají dva podstatné závěry a to, že vítěz může se Španělskem zacházet jako s válečnou kořistí a že seslaný Caudillo je skutečnou zárukou, že se

¹⁰ Můžeme srovnat s československou normalizační StB. (Chalupa 1997: 52)

předrevoluční hrůzy nebudou opakovat. (Chalupa 1997: 51- 52, Chalupa 2010: 153- 154, Chalupa 2011: 395)

Franco vystupoval jako rozhodčí v zápase jednotlivých lobbyistických skupin, do nichž byla rozdělena španělská oligarchie. Těmto skupinám se říkalo „režimní klany“ a Franco je střídavě upřednostňoval. V žádném okamžiku však neztrácel přehled a kontrolu. Mezi hlavní režimní klany patřila armáda, Falanga¹¹, církve, monarchisté, technokraté z Opus Dei¹² a skupina tzv. čistých frankistů. Jejich jediná ideologie byla naprostá důvěra ve vůdce a jeho rozhodnutí. Chtěli pohřbit předrevoluční republiku a její odkaz co nejhlouběji.

Namísto demokracie byl Španělům nabídnut pouze poradní parlament a jediná politická strana Národní hnutí. Národní hnutí mělo miliony členů, se skutečnou politickou stranou toho ovšem mělo společného jenom málo.

V roce 1945 bylo vyhlášeno Fuero de los Españoles, což byla jakási listina základních práv a povinností občanů Francova státu. Byla zde sice zmíněna celá řada občanských svobod, nebyla zde ale nabídnuta jejich garance.

Od 60. let Franco stále častěji mluvil o tzv. „Organické demokracii“. Občané se v rámci této demokracie podíleli na veřejném životě prostřednictvím rodiny, obce a odborového svazu. Od října 1945 bylo součástí Francovy organické demokracie také referendum. Realizováno však bylo po celou dobu frankistické nadvlády pouze dvakrát. Roku 1947 si jím Franco nechal potvrdit Zákon o nástupnictví. Podle tohoto zákona se Španělsko stává katolickou monarchií, ovšem bez krále. Podruhé dostali španělští občané možnost vyjádřit se v referendu v roce 1966, kdy schválili Organický zákon o Státu. Tento zákon zahrnoval všechny základní myšlenky Francovy diktatury. (Chalupa 2010: 155- 157)

¹¹ Falanga byla nacionalistickým politickým uskupením, které vyznávalo zásady vůdcovství a holdovalo autoritářským tradicím. Byla silným odpůrcem především komunistické ideologie, pluralitního systému politických stran a republikanismu. V roce 1957 vplynula Falanga do tzv. Národního hnutí. (Bankowicz 2002: 127, Ženíšek 2006: 98)

¹² Je celosvětová katolická organizace, která byla založena roku 1928 španělským knězem Josémaríou Escrivá de Balaguerem. Tato organizace si klade za cíl šířit katolickou víru ve společnosti. (Chalupa 2010: 158- 159)

Franco se obratně vyhnul velice riskantnímu angažmá ve 2. světové válce, i přes to, že na něj Hitler naléhal.¹³ Španělsko však bylo občanskou válkou natolik vyčerpáno, že by vstup do války nejspíš znamenal absolutní kolaps země.

Mezi hlavní opory Francova režimu patřila katolická církev. V roce 1953 byl uzavřen kondorát s Vatikánem, který církvi zaručil určitá privilegia. Franco za to na oplátku mohl navrhopvat kandidáty na biskupy a mít určitou kontrolu nad církví ve Španělsku. Za vlády Franca byl katolicismus státním náboženstvím. Církev měla na starosti čtvrtinu španělského školství a média. (Ženíšek 2006: 100)

Během Francovy vlády, byl nejvyšší post, kterého bylo možno dosáhnout ministr. Franco tedy každých pět let jmenoval nového ministra a nutno říct, že tito lidé museli mít opravdovou důvěru Franca. (Balík, Kubát 2004: 140)

Franco v touze dosáhnout ekonomického rozvoje země vložil do rukou organizace Opus Dei větší množství pravomocí. Ta velmi výrazně přispěla k zázračnému ekonomickému růstu Španělska. Tento hospodářský růst byl kolem 8-9 % ročně. Španělsko přestalo být zemědělskou zemí a stalo se státem průmyslovým s převážně městským obyvatelstvem. Navíc se tento stát modernizoval. Tradičně průmyslová odvětví- textil a hutnictví- pozvolna začala ustupovat lukrativnějším oborům. (Chalupa 2010: 159)

Je více než pravděpodobné, že většině Španělů frankismus k srdci nijak nepřirostl. Represe však byly tak brutální a hrozba z nové války tak intenzivní, že masová opozice vůči režimu se téměř vůbec neobjevila. Prapor odporu proti diktatuře zvedli pouze partyzánské bojovníci a baskická organizace ETA, všechno jejich úsilí ale bylo marné. Celkově lze tedy konstatovat, že se Franco během své kariery nemusel ani jednou utkat se skutečně nebezpečným soupeřem. (Chalupa 2010: 162- 163)

V létě 1973 nemocný Franco předal funkci předsedy vlády svému nejbližšímu spolupracovníku, admirálu Carrerovi Blankovi. Carrero byl ale ještě téhož roku zavražděn baskickými teroristy. Premiérem byl tedy jmenován Carlos Arias Navarro, opět oddaný frankista. V červenci 1974 se

¹³ Kromě dobrovolnické „modré divize“. (Ženíšek 2006: 99)

Franko ocitl v nemocnici a jeho zdravotní stav se rapidně zhoršoval. 20. listopadu 1975 Franco zemřel ve věku osmdesáti let na infarkt.

Brzy po Francově smrti se ukázalo, že veškeré pokusy o frankismus bez Franca jsou odsouzeny k nezdaru. Celý diktátorský systém byl až příliš založen na autoritě diktátora, tudíž se po jeho smrti zakrátko rozložil. (Chalupa 2010: 169)

12. Přechod k demokracii ve Španělsku

Na trůn nastupuje král Juan Carlos¹⁴, který dva dny po Francově smrti oficiálně odpřisáhl před shromážděnými věrnost frankistické ideologii. Král musel vyřešit těžké dilema. Věděl, že si královský post zachrání pouze tehdy, že napomůže vzniku demokratickému systému. Jenže zároveň přísahal věrnost frankistickým principům. Lid chtěl po králi okamžitou demokracii, ale brzy na to se ukázalo, že to nebude vůbec snadné.

V zemi bylo ještě na jaře 1976 přes 500 politických vězňů a jeden z hlavních požadavků opozice byla jejich amnestie. Množily se stávky, které byly organizované zejména Dělnickými komisemi.¹⁵ V prvním čtvrtletí roku 1976 bylo napočítáno 17 371 stávek, které spíše vypadaly jako politicky motivované demonstrace. (Chalupa 2010: 169- 170, Chalupa 1997: 89)

V létě roku 1976 král odvolal Carlose Ariase Navarra a jmenoval premiérem Adolfa Suáreze. Ten v té době zastával funkci generálního sekretáře jediné povolené strany Národního hnutí. Za Suáreze nabraly změny rychlý spád. Jeho cílem byla reforma režimu v rámci změn jeho zákonů. Tím si zajistil daleko menší odpor ze strany režimních zastánců. Po svém jmenování slíbil občanům referendum o politické reformě. V následném referendu 94 % Španělů dalo svůj hlas změnám a Zákon o politické reformě byl schválen již v říjnu 1976. Podle tohoto zákona měly být v zemi po půl století obnoveny politické strany a uspořádány svobodné volby. Tento zákon byl klíčový pro celý proces transformace.

Nejnáročnější úkol v procesu transformace však byla pro Suáreze legalizace komunistické strany. Bez komunistů by totiž byla formující se politická scéna neúplná, ale na druhé straně by mohla oficiální tolerance komunistů vyprovokovat ochránce původní diktatury. Suárez se setkal s šéfem komunistů Santiagem Carrillem a přesvědčil ho, aby výměnou za legalizaci a účast ve volbách komunisté akceptovali monarchii na místo vytoužené republiky.

¹⁴ Franco ho určil za svého nástupce. Juan Carlos byl vnukem krále Alfonse XII., který uprchl ze země po vítězství republikánů ve volbách v roce 1931. Po těchto volbách následovalo období druhé republiky. (Ženíšek 2006: 101)

¹⁵ Ilegální odborová centrála, kterou již na počátku 60. let založili komunisté. (Chalupa 2010: 170)

Suaréz vytvořil vlastní politickou stranu, kterou nazval Demokratická unie středu- UCD. Shromáždil zde jak umírněné představitele bývalého režimu, tak i křesťansko- demokratickou, sociálně- demokratickou a liberální opozici. Ve volbách, které se konaly 15. června 1977 UCD zvítězila s 35 % hlasů. I přes to, že měl Adolfo Suárez dostatek moci a mohl tak být klidně radikální, snažil se o demokratizaci Španělska.

Španělsko stvrzovalo své demokratické snahy i aktivitou na mezinárodní scéně. V roce 1977 bylo Španělsko přijato za člena Rady Evropy, v roce 1982 za člena Severoatlantické aliance (NATO) a v roce 1986 za člena Evropského společenství (ES). (Ženíšek 2006: 106- 107)

Tabulka 8: Přejchod k demokracii ve Španělsku- otázky a odpovědi

otázka	odpověď
Od jakého typu nedemokratického režimu se přechod uskutečnil?	- osobní diktatura (Huntington) - autoritářský režim (Linz)
Jaké byly hlavní příčiny změny?	- smrt generála Franca
Kdo byl hlavním aktérem při procesu změny nedemokratického režimu?	- elita nedemokratického režimu v osobách Juana Carlose a Adolfa Suaréze a opozice vytvořená mimo elitu
Jaká byla zvolená strategie?	- kompromis
Za jako dlouhou dobu od zahájení přechodu k demokracii se uskutečnily první demokratické volby?	- dva roky (1977)
Za jak dlouhou dobu od zahájení přechodu k demokracii se uskutečnily první demokratické volby?	- 3 roky (1978)
Od kdy lze datovat konec přechodu	- 1981

k demokracii?	
Byl přechod k demokracii úspěšný?	- ano
Je uvedená země v současné době konsolidovanou demokracií?	- ano

Zdroj: (Ženíšek 2006: 107)

13. Přejchod k demokracii ve Španělsku pomocí obecných teorií

Přejchod k demokracii ve Španělsku můžeme rozdělit do dvou etap. Proto v tomto případě budeme vycházet z teorie již dříve zmíněného Adama Przeworského, který přechod k demokracii dělí na *liberalizaci a demokratizaci*.

Prvky liberalizace můžeme vidět například v jednání Carlose Ariase Navarry, který si po smrti Franca a admirála L. C. Blanca pouze přál opravit Francův režim a ne jej úplně zrušit. Tento postoj lze označit jako snahu o vytvoření jakési rozšířené diktatury s nepatrnými změnami. Dále Navarro povolil politické asociace, nikoliv však politické strany. I zde tedy vidíme pouze liberalizační proces. Navarro byl stále srdcem frankista a svým způsobem nemohl Španělsko přivést k demokracii.

Po jmenování Adolfa Suaréze premiérem začínal vývoj brát demokratizační směr. Ústřední bodem demokratizace ve Španělsku bylo především schválení Zákona o politické reformě. Cílem totiž bylo odstranění monopolu moci ve prospěch demokracie a umožnění proměny Španělska. Mezi další demokratizační prvky můžeme zahrnout například uskutečnění svobodných voleb nebo přijetí Španělska do Rady Evropy, Severoatlantické aliance a Evropského společenství. (Ženíšek 2006: 102-107)

Co se týče typologie přechodu k demokracii, Španělsko je v tomto případě na pomezí Huntingtonovy *transformace a sjednaného přechodu*. U transformace, proces změn odstartuje elita nedemokratického režimu. Elita hraje také hlavní roli v následné přeměně existujícího nedemokratického režimu na demokratický. Za takového transformátora v tomto případě můžeme považovat krále Juana Carlose a premiéra Adolfa Suaréze. Co se týče sjednaného přechodu, je to výsledek společné akce vládnoucí elity a opozice. Vyžaduje od vůdců z obou táborů, aby disponovali ochotou riskovat složitá vyjednávání. Pro Španělsko bylo typické vyjednávání Adolfa Suaréze s opozicí. (Ženíšek 2006: 67- 72)

Podle Terry L. Karlové a P. Schmittera se španělský přechod k demokracii nejvíce blíží *paktu*. Dokonce lze tvrdit, že Španělsko je přímo modelovým prototypem. Hlavním aktérem je v tomto případě elita režimu v podobě Juana Carlose a Adolfa Suaréze. Jejich hlavní strategie byla snaha o kompromis. (Ženíšek 2006: 109)

Podle Guiseppe di Palmy je pro Španělsko charakteristický *sjednaný přechod*. Přiklonění se k této variantě je jasné už z toho důvodu, že ve Španělsku došlo k dohodě mezi elitami bývalého režimu a opozičními silami.

14. Komparace salazarismu a frankismu

Základní rozdíly mezi salazarismem a frankismem vyplývají už z rozdílného zrodu obou systémů. Zatím co v Portugalsku puč, který nastal v květnu roku 1926, skoncoval se zkorumpovanou parlamentní republikou bez větších problémů a bez krveprolití, Franco si musel svou pozici vybojovat v dlouhé a krvavé občanské válce. Zásadní rozdíl je tedy v tom, že Salazar pocítoval potřebu vyvést Portugalsko z těžké ekonomické a finanční krize a tato potřeba ho později dostala k moci. Franco se dostal do čela Španělska po výhře „křížové výpravy“, která byla uskutečněná proti nebezpečí komunismu. Nutno říci, že tato válka stála zemi statisíce mrtvých a především přinesla totální hospodářskou krizi.

Salazar měl již z předchozích let jisté politické zkušenosti a vládl své zemi jako ekonomický odborník. Vyhýbal se pokusům o vytvoření svého kultu osobnosti a především odmítal hrát ve státě roli charismatického vůdce. Franco naopak věřil tomu, že ho bůh povolal zachránit Španělsko, a i když pro sebe kult osobnosti nijak nevyžadoval, určitě se mu ani nebránil. Každopádně s politikou do té doby žádné zkušenosti neměl, byl totiž profesionálním vojákem. Jeho styl v politice občas v mnohém připomínal život v kasárnách. V porovnání se Salazarem byl tedy spíše „začátečníkem“, na druhé straně v sobě objevil pozoruhodný talent pro rychlá a obratná politická vyjednávání a to mu přineslo spoustu úspěchů jak ve Španělsku, tak i v zahraničí.

Další z rozdílů je ten, že Salazar by nikdy svůj režim neoznačil jako totalitní. Jeho následovník Marcelo Caetano portugalský režim dokonce nazval liberálně-autoritativním. Bylo to tedy něco mezi liberalismem a autoritářstvím. Franco naopak cítil velké sympatie k totalitní vládě a nijak se s tím netajil. Podle mnohých historiků Španělsko uchránil od skutečné totalitní diktatury pouze fakt, že Francův režim nebyl v té době schopný se zúčastnit druhé světové války. Bylo to především z ekonomického hlediska.

Zatímco se Salazar postaral o rychlou institucionalizaci svého režimu a byl na svůj Nový stát (Estado Novo) velmi hrdý, Franco se za celý svůj život neodhodlal k přesnějšímu legislativnímu vymezení svého systému. Teprve po zhruba třiceti letech existence diktátorského režimu

dospěl frankismus k vypracování Organického zákona, který zahrnoval všechny základní myšlenky Francovy diktatury.

Rozdíly najdeme i v jejich režimních stranách. Salazarova strana Národní unie byla spíše jakési občanské hnutí a s fašistickými stranami neměla téměř nic společného. Její cíl byl bránit morální jednotu země a hájit její řád. Francova Falanga byla naopak prototypem fašistické strany.

Co se týče represí, brutalita represí v salazarismu byla nesrovnatelná s brutalitou ve Španělsku. Občanská válka ve Španělsku trvala tři roky a nepřítele bylo nutno nemilosrdně srazit na kolena. Salazarovo Portugalsko v tomto směru snad ani nelze porovnávat s dusnou atmosférou ve frankistickém Španělsku.

Je zde také markantní rozdíl ve vztahu režimu a armády. Zatímco v Portugalsku byli vojáci nespokojeni se salazarismem až do takové míry, že vyburcovali revoluci, španělská armáda byla svým způsobem posledním ochráncem odumírajícího režimu. (Chalupa 1997: 57- 61)

Závěr

Z celé této práce jasně vyplývá, že jednotlivé přechody k demokracii se od sebe obecně mohou lišit místem a časem konání, délkou přechodu, aktéry, strategiemi a především výslednou podobou, která nastala po ukončení přechodu k demokracii. Mezi všemi přechody, které ve světě proběhly, nelze nalézt dva úplně identické, vždy se alespoň v něčem liší.

První z cílů této práce bylo objasnit základní pojmy související s demokratizací. Tyto pojmy byly v práci vysvětleny v prvních pěti kapitolách. Při bližším studiu a porovnávání dvou specifických přechodů k demokracii je nesmírně důležité nejdříve se seznámit s teoretickou problematikou, která se k tématu vztahuje.

Dalším vytyčeným cílem v této práci byla aplikace vybraných teorií tranzice na reálný přechod k demokracii v Portugalsku a Španělsku. V neposlední řadě pak zjistit jakým způsobem můžeme vyčlenit jednotlivé etapy demokratizace v těchto dvou zemích.

Co se týče komparace přechodu k demokracii ve Španělsku a Portugalsku, z předcházejících kapitol je zřejmé, že z hlediska teorií tranzice se jednalo o dva úplně odlišné přechody.

Prvotní rozdíl můžeme zaznamenat již v rozdílnosti příčin změny režimu. Zatím co v Portugalsku to byla nespokojenost části armády s vládní politikou v portugalských koloniích a nástup Marcela Caetána do funkce premiéra, ve Španělsku za to mohla smrt charismatického vůdce Franca.

Rozdílnost je patrná i v tom, kdo byl v daných zemích hlavním aktérem při procesu změny nedemokratického režimu. V Portugalsku to byly především masy a opozice v podobě Hnutí ozbrojených sil. Ve Španělsku to však byla elita nedemokratického režimu s opozicí, která byla vytvořená mimo elitu.

Zatím co v Portugalsku byla zvolená strategie k přechodu síla, ve Španělsku se to snažili vyřešit kompromisem.

Každopádně u obou zemí byl přechod k demokracii úspěšný a v současné době jsou obě země konsolidované demokracie.

Co se týče etap přechodu k demokracii v obou zemích, zatímco v Portugalsku můžeme celý přechod rozdělit do 3 základních etap, ve španělském přechodu si vystačíme s dvěma hlavními fázemi. Z toho svým způsobem vyplývá i typologie, kterou můžeme na jednotlivé země použít. Zatím co u portugalského přechodu to byla Rustowova typologie, u španělského přechodu mohla být použita typologie Adama Przeworského.

Na Huntingtonově teorii je jasně viditelný rozdíl mezi oběma přechody. Zatím co u Portugalska se jednalo o Huntingtonovo *nahrazení*, v případě Španělska se jednalo o zbylé dva typy jeho dělení a těmi jsou *transformace* a *sjednaný přechod* s tím, že Španělsko je na pomezí těchto dvou typů.

Rozdíl v přechodech je viditelný i na typologii Terry L. Karlové a P. Schmittera. Portugalský přechod k demokracii je podle jejich typologie na pomezí *vnucení* a *revoluce*, ale spíše se blíží k obecnému typu *vnucení*. Naopak španělský přechod je modelovým prototypem *paktu*.

I v poslední zmíněné typologii Guisepe di Palmy je možné zaznamenat rozdíl. Pro Portugalsko je charakteristický *přechod kolapsem*, zatím co pro Španělsko je to *přechod sjednaný*.

Z tohoto stručného shrnutí je více než jasné, že u těchto dvou zemí došlo k demokratizaci zcela jiným způsobem. Porovnání právě těchto dvou zemí bylo zajímavé především z toho důvodu, že se jedná o dva sousedící státy, u kterých demokratizační proces probíhal téměř ve stejnou dobu.

Seznam použitých zdrojů

Balík, S., Kubát, M. *Teorie a praxe totalitních a autoritativních režimů*. 1. vyd. Praha: Dokořán, 2004. ISBN 80-86569-89-6.

Bankowicz, M.. *Demokraté a diktátoři. Političtí vůdci současného světa*. Praha: Eurolex Bohemia, 2002. ISBN 80-86432-21-1.

Binková, S. *Portugalsko*. 1. vyd. Praha: Libri, 2004. ISBN 80-7277-217-1.

Dočekalová, P., Švec, K. a kol. *Úvod do politologie*. 1. vyd. Praha: Granda Publishing, 2010. ISBN 978-80-247-2940-4.

Dvořáková, V., Kunc, J. *O přechodech k demokracii*. 1. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství, 1994. ISBN 80-901424-8-6.

Hloušek, V., Kopeček, L. *Demokracie- Teorie, modely, osobnosti, podmínky. Nepřátelé a perspektivy demokracie*. 2. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2007. ISBN 978-80-210-4249-0.

Huntington, S. P. *Třetí vlna: Demokratizace na sklonku dvacátého století*. 1. vyd. Brno: CDK, 2008. ISBN 978-80-7325-156-7.

Chalupa, J. *Dějiny Španělska v datech*. 1. vyd. Praha: Libri, 2011. ISBN 978-7277-482-1.

Chalupa, J. *Jak umírá diktatura - Pád Frankova režimu ve Španělsku*. Olomouc: Votobia, 1997. ISBN 80-7198-257-1.

Chalupa, J. *Španělsko – stručná historie státu*. 2. vyd. Praha: Libri, 2005. ISBN 978- 80-7277-478-4.

Klíma, J. *Dějiny Portugalska*. Praha: Lidové noviny, 1996. ISBN 80-7106-164-6.

Klíma, J. *Dějiny Portugalska v datech*. 1. vyd. Praha: Libri, 2007. ISBN 978-80-7277-166-0.

Klíma, J. *Poslední koloniální válka*. 1. vyd. Praha: Libri, 2001. ISBN 80-7277-033-0.

Klíma, J. *Přehled dějin Portugalska*. 1. vyd. Hradec Králové: Gaudeamus, 1995. ISBN 80-7041-217-8.

Klíma, J. *Salazar tichý diktátor*. 1. vyd. Praha: Aleš Skřivan ml., 2005. ISBN 80-86493-15-6.

Říchová, B. *Přehled moderních politologických teorií*. 1. vyd. Praha: Portál, 2000. ISBN 80-7367-177-8.

Skřejpková, P., Soukup, L. *Nedemokratické právní systémy*. 1. vyd. Praha: Havlíček Brain Team, 2001. ISBN 978-80-87109-24-3.

Ženíšek, M. *Přechody k demokracii v teorii a praxi*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2006. ISBN 80-7380-008-X.